

Att förhandla nu mot då – djur, ekonomisk vinning och historia

Leif Häggström

Kulturmiljö Halland, Halmstad

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

To negotiate now against then – beasts, economic gain and history. Culture and animals are sometime in conflict. The damage caused by feeding beasts on arable fields are sometime severe. The damages are primarily caused by boars and geese, sometime by deer. In the woodland young plants of pine are grazed by elk. The damages are severe enough to change the Swedish woodland with a 0,7% decline of scots pine in a few years and a 2,3% increase of spruce. The forest industry often complains about restrictions caused by prehistoric- and historic remains in the woodland. Some of the most productive forests in the southern part of Sweden have a high density of remains (sites) protected by the heritage legislation. On the other hand prehistoric and historic remains are under constant stress. The damage caused by farming and forestry are severe. In the paper I suggest that the prehistoric and historic remains can be an arena for negotiation or trade. The heritage sector can offer a suitable use of the remains, a use that has positive effects on the understanding of the remains as well as it provide the farming and forestry with a solution to the damage caused by wildlife. I suggest that prehistoric and historic remains are suitable objects and areas for wildlife management. Some sites are suitable to feed boar, others are suitable for roe deer, geese or pigeon which is most easily done by the use of game crops. If the trade between the heritage management, the forest industry and the farmers is successful the yield and economic return will be better for the forest industry and farmers at the same time as damage on protected sites will decline. The potential of the idea can only be demonstrated in practical experiments, for which means is being applied.

Det händer ofta att kultur och natur hamnar i uttalade intressekonflikter, konflikterna kan även involvera flera olika kulturer eller intressen om man så vill. I denna artikel kommer ett par sådana intressekonflikter att beskrivas, därefter kommer ett operativt förslag att förhandla konflikterna att ges. Konflikterna och problemen samt ingångar till att förhandla dem är mer handfasta och samhällsekonomiskt relevanta än vad som är brukligt att behandla inom åtminstone den humanistiska forskningstradition som arkeologin sorterar under.

Intressekonflikt 1 – skador på växande gröda

Jordbruket utsätts för viltskador på gröda. Detta är inte märkvärdigt i sig eftersom mycket av den gröda som odlas är smakrik för viltet. De flesta grödorna och har ett högt och av djur eftertraktat proteininnehåll. Lokalt kan därför skadorna på odlad mark bli mycket stora.

Under 2008 beviljade länsstyrelserna ersättningar för skador på växande gröda orsakad av fredat vilt för ungefär 3 miljoner kr (Viltskadecenter 2009). Detta är ingen speciellt stor summa för samhället men å andra sidan innefattas endast fredat vilt (t.ex. sångsvan och trana) i statistiken men inte stora skadegörare som grå-, säd- och kanadagås eller vildsvin. Dessa kan lantbrukaren å andra sidan själv begränsa skadorna av genom olika former av jakt. Skador av dessa arter ersätts därför inte av staten (Jaktförordningen bilaga 4).

Gåsbetesskador sker dels i anslutning till sådd då fåglarna äter utsädet och dels under vinterhalvåret då de betar av den höstsådda grödans spirande groddar. Utöver den gröda som betas sker en hel del nedtrampning vilket även det resulterar i skördebortfall. Tillfälliga skadetoppar infaller när gäss flyttar. Problemen kan lokalt vara så stora att man försökt lösa dem genom att avsätta ytor med produktiv åkermark enkom för att ge fåglarna fodersökmöjligheter medan man på andra gårdar bedrivit omfattande skydds jakt och skrämrelätgärder. Man har även minskat skador genom att vänta med att plöja stubbåkrar till våren eftersom flera gåsar gärna besöker stubbåkrar i jakt på spillsäd (Ahlqvist et al 1999, Karlsson 1999, Länsstyrelsen Östergötland 2004, Viltskadecenter 2006).

Det skrivs i dagsläget mycket i massmedia och branschtidningar om hur omfattande skador vildsvin orsakar jordbruket. Skadornas omfattning är i dagsläget inte känd och så sent som i juni 2009 menar Jordbruksverket i en uppdragsredovisning till Regeringen att det saknas fullgoda dataunderlag och verkningsanalyser att ta ställning till men konstaterar samtidigt att vildsvinsstammen bör begränsas till högst nuvarande storlek genom intensiv jakt. Jakten behövs för att begränsa skadorna vars omfattning paradoxalt nog är okända fränsett de där trafikanter är inblandade. Lokala data visar dock att såväl åkrar med säd, rotfrukter och majs eller vall kan bli hårt ansatt av vildsvin (Jordbruksverket 2009 jfr Lemel & Truvé 2008). Även hjortdjur kan lokalt minska avkastningen på det odlade spannmålet, i försök har man uppmätt att det kan röra sig om ungefär 30%. Såväl hjortdjur som vildsvin kan i någon mån hindras genom uppsättning av elstängsel (Viltskadecenter 1996).

Det kan konstateras att vilt orsakar skador på växande gröda, lokalt kan skadorna bli mycket omfattande. Vi har sett att jordbrukaren genom såväl jakt som skrämrelät kan skydda sig, men även att man genom avsättning av mindre ytor med speciell gröda kan styra viltet från de åkrar som behöver skyddas. Förändrade brukningsmetoder, t.ex. att inte höstplöja vallar och stubbåkrar kan minska skadorna. Som vi kommer att se kan man ta fasta på detta för att uppnå positiva effekter i kulturlandskapet.

Intressekonflikt 2 – upplevda svårigheter att bedriva kommersiellt skogsbruk

Skogsstyrelsen publicerar varje år skoglig statistik, dels i databasform på sin hemsida och dels i tryckt form i *Skogsstatistisk årsbok*. Utifrån uppgifter i *Skogsstatistisk årsbok 2007* kan man utläsa att en bra bit över 50% av ungtallarna i Sverige har betesskador, för övriga inventerade trädslag (gran, vårtbjörk och glasbjörk) ligger skadenivåerna sammantaget på något tiotal procent (Skogsstyrelsen 2007). Orsaken är enkel, tallen är ett begärligt vinterfoder åt klövviltet.

En älg äter ca 10 kg färsk kvistar från tall och lövträd varje dag under vinterhalvåret vilket motsvarar ungefär 2000 tallskott eller 5000 björkskott (Svenska Jägareförbundet 1993, Hammarström 2004). Älgarnas betesskador innebär att det planteras allt mindre tall när avverkade områden skall återbeskogas. I Götaland utgör så lite som 27,8% av all skogsmark av tallskog vilket är en minskning med 0,7% på ett par år medan granskogens utbredning har ökat med 2,3% under samma period (uppgifter hämtade ur Skogsstyrelsen 2007). Alternativet till en ökad granplantering anses av många skogsbrukare och markägare vara en markant ökad älgavskjutning (t.ex. Hammarström 2004).

I skogsbygden finns en bit över 150.000 fasta fornlämningar vilka är lagskyddade, därtill kommer en ännu större mängd kulturlämningar vilka saknar lagskydd men vilka det skall tas hänsyn till utifrån Skogsbrukslagen. Fornlämningarna i den svenska skogsmarken upptar en samlad yta på någonstans mellan 100.000 och 150.000 ha, vilket motsvarar drygt 0,5% av den totala skogsmarksarealen i Sverige (Riksantikvarieämbetet 2002). I de mest produktiva skogsområdena i Götalandskapen kan en högre fornlämningsdensitet vilken även innehåller fler yttäckande lämningar, så som fossil åker, konstaterats. Där fruktar många skogsägare att en ”död hand” i och med detta ligger över skog och det stora kapital som skogen utgör (Skogseko 2001, jfr slutdiskussion i KSLA 1990), men att den högre produktionen delvis är en produkt av tidigare bruk av markerna är något som man från skogsbrukets sida inte berör.

Det kan konstateras att klövvilt, framför allt älg är ett stort problem för skogsbruket i samband med att man återplanterar hyggen. Det kan även konstateras att älgens vinterbetande av ungplantor av framför allt tall innebär att artsammansättningen i skogslandskapet förhållandevis snabbt håller på att förändras. Därtill upplever skogsbruket att de ytor i skogen som innehåller fornlämningar, framför allt yttäckande sådana, utgör hinder för ett rationellt och ekonomiskt lönsamt skogsbruk. Som vi kommer att se finns det möjligheter att låta de båda upplevda problemen dämpa effekterna av varandra.

Intressekonflikt 3 – omfattande skadegörelse på fasta fornlämningar

Sedan länge har man varit medveten om att fornlämningar lever farligt i fullåkersbygd. Faktum är att de flesta arkeologiska museisamlingar från början främst byggdes upp av fynd som uppdagats i samband med jordbruk (se t.ex. Kristiansen 1985). Studier visar att de lämningar som legat på höjder, sluttningar och plåtåker samt sandjordar är särskilt utsatta (Wallin 1994). En rapport från Riksantikvarieämbetet visar att andelen skadade fornlämningar generellt sett överstiger 80% i ren åkermark. På åkerholmar och i betesmark sjunker skadefrekvensen till i runda svängar 50% (Riksantikvarieämbetet 1995). Givetvis uppstår ytterligare skador när marken kring en fornlämning brukas så intensivt som ofta görs i jordbrukssammanhang.

I inledningen till Riksantikvarieämbetets Uppföljning och utvärdering av ärenden angående fornlämningar och skogsbruk enligt 2 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. från 2001 kan man läsa:

Skogsbruksåtgärder som medför oacceptabel påverkan, dvs. skada, på fornlämningar och fornlämningsområden har varit och är fortsatt vanligt förekommande. Tidigare studier visar också att skogsbruksåtgärder medfört skador även då hänsynskrav klargjorts av myndighet i såväl meddelanden som beslut.

Uppgifterna från skadeinventeringar utförda på 240 fornlämningar under 2006 är lika dystra. De fornlämningar där skog avverkats uppvisade i 40% av fallen nya skador medan frekvensen steg till 60% i de fall man markberett inför återplantering. Om man ser till de skyddsområden som kringgärdar varje fornlämning, det så kallade fornlämningsområdet, ökade skadefrekvensen ytterligare (Fröjd & Norman 2007, Riksantikvarieämbetet 2006). Äldre studier uppvisar lika dystra siffror (Aronsson 1998, Riksantikvarieämbetet 2000). Man kan även förvänta sig

att skadorna på fornlämningar kommer att öka om man i framtiden ökar uttaget av biomassa ur skogen genom t.ex. stubbskörd (Skogsstyrelsen 2008).

Trots att skadorna är omfattande anmäls bara ett fåtal till polisen och endast en handfull leder till åtal med fällande dom som följd. För perioden 1973-2005 rör det sig om 36 stycken varav en fjärdedel har med jord eller skogsbruk att göra (Brottsförebyggande Rådet 2007). Att med hänvisning till lagstiftning och rättsväsende minska skadorna på fornlämningarna i skogsmark verkar därför tämligen fruktlöst, snarare behövs en förändring av mentalitet och brukskultur inom de skogliga näringarna. Kanske kan en förändring komma till genom att erbjuda möjligheter att använda de ytor fornlämningarna upptar till att lösa andra problem. Då skulle skogsbrukets rådande inställning till spåren av gångna tiders kulturer i skogen kunna förändras.

Att fylla kulturspår med bruksvärde

Som beskrivits ovan har jordbruket problem med viltskador, skogsbruket med viltskador och fornlämningar medan kulturmiljövården har problem med att såväl jord som skogsbruk skadar spåren av forna kulturer, det vi i dagligt tal brukar kalla fornlämningar. Problemen orsakar både samhälle och enskilda förluster, såväl ekonomiska som kunskapsmässiga. Ett steg närmare en gemensam lösning på problemen skulle kunna vara att från kulturmiljöförvaltningens sida aktivt föreslå ett specifikt bruk av forntidens spår och lämningar. Det skulle alltså vara fråga om att föreslå, eller förhandla, fram ett bruk av kulturmiljön som båda parter kan acceptera (jfr Gustafsson 2009). Rätt bruk skulle minska slitaget samtidigt som det kunde öka den ekonomiska avkastningen och kanske förändra företagskulturen (jfr Häggström 2008). Här nedan följer förslag på hur man kan arbeta i några specifika fall.

Exempel 1: Fossil åker

Fossil åker är en yttäckande fornlämningstyp. Fossil åker finns av många slag, men gemensamt för dem är att de är spår av äldre tiders jordbruk. Spår som skiljer sig helt från de som dagens mekaniserade jordbruk lämnar efter sig. De fossila åkrarna kan vara över 3.000 år gamla, men oftast är de något yngre. Lite svepande kan man hävda att landskapet i södra Sverige vid tiden kring Kristi födelse var betydligt öppnare och mer brukat än det är i dag. Därefter har det växt igen och röjts upp i olika etapper. De fossila åkrarna ute i våra skogar vittnar om dessa tider då stora jordbruksarealer var viktigare för människans överlevnad än vad de är idag. De fossila åkrarna vittnar om tider då de enskilda gårdarna var självförsörjande och de vittnar om ett landskap som en gång var betydligt mycket öppnare än det är idag (t.ex. Häggström 2005). Fossil åker har valts ut som ett första exempel eftersom det är denna fornlämningstyp som oftast beskrivs av skogsbruket som hotfull "död hand" (jfr slutdiskussion i KSLA 1990).

Problemen för skogsbruket i förhållande till områden med fossil åker inträffar framför allt i samband med slutavverkning och återplantering, där den förstnämnda generellt sett är tillståndspliktig och den sistnämnda ett krav utifrån skogsbrukslagen men tillståndspliktig utifrån fornminneslagen om det finns fossil åker som är klassad som fornlämning på platsen. I samband med dagens rationella, högproducerande och mekaniserade skogsbruk är produktionskraven på den förnybara resurs skogen utgör högt ställda. För att nå dessa anses det vara nödvändigt med mekanisk markberedning (Regeringen 2008). Mekanisk markberedning inom områden med fornlämningar tillåts generellt sett inte (Riksantikvarieämbetet 2006).

Riksantikvarieämbetet gjorde i början av 2000-talet mindre försök att utveckla metoder för skonsamma markberedningsmetoder vilka kan användas inom områden med fossil åkermark. Försöken visar att det finns metoder som är skonsammare än andra, metoderna är något kostsammare per hektar än de metoder som nu är rådande (Riksantikvarieämbetet 2001). Problemet är att metoderna inte fått genomslag i skogsbruket. Om detta beror på att länsstyrelsen

inte utnyttjat dem i sin tillståndsprovning eller om de inte är kända inom skogsbruket är svårt att bedöma. Oavsett vilket så finns det behov av fler valmöjligheter.

I stora delar av Götalandskapen finns det idag en väl etablerad och växande vildsvinsstam. Som vi sett tidigare orsakar vildsvinsstammen lokalt stora skador på jordbruksgrödor, men även i trädgårdar, parker och på golfbanor. Vildsvinens bökande kan sannolikt användas positivt. Studier visar att man genom att utnyttja renodlade utfodringsplatser kan styra var vildsvinen söker sin föda, bökar och uppehåller sig (Tham 2004).

När ett skogsparti avverkats är det brukligt att vänta ett par år innan området återplanteras. Detta beror bland annat på att risken för skadedjursangrepp minskar samtidigt finns det reglerat i skogsbrukslagen hur många år som får gå innan återplantering sker (Skogsstyrelsen 2005).

På ett nyavverkat skogsparti med fossil åker bör vildsvin kunna användas som ett alternativ till mekanisk markberedning. På hygget kan då ett antal utfodringsautomater för vildsvin placeras. Utfodringsautomaterna bör vara av ett slag som skickar ut fodret, t.ex. cerealia, ärtor och majs, så långt som möjligt. Svinen kommer då att böka upp marken i jakt på fodret och när en yta anses tillräckligt uppbökad kan automaten flyttas. När automaterna flyttats över hela ytan och vildsvinens bökning anses tillräckligt stor för att det skall vara lämpligt att sätta ungpantor bör vildsvinen avhysas från området. Risken är annars att vildsvinens fodersök skadar ungpantorna. Det erfarenhetsmässigt bästa sättet att avhysa vildsvin från ett område är att skjuta ett par ungdjur. Skjuter man ungdjur blir ledardjuren vaksamma och för fortsättningsvis sin flock till mindre farliga områden, skulle man däremot skjuta vuxna djur är risken stor att ledarsuggan faller. En flock utan ledarsugga betar sig tämligen ostrukturerat och det anses i många fall att omfattande bökningsskador som ett resultat av att man skjutit sönder vildsvinens grundläggande sociala struktur (jfr Tham 2004, Lemel & Truvé 2008). Avskjutningen ger en avkastning på det insatta foderkapitalet samt ett köttutbyte. Om markägaren inte är jaktintresserad kan jakten givetvis säljas, där jaktmöjligheten då ger en konkret ekonomisk avkastning.

Rent antikvariskt måste förfarandet prövas på ett par fornlämningar innan det släpps som en praktisk rekommendation. Från kulturmiljövårdens sida behöver ett par platser där vildsvin tillåtits böka undersökas arkeologiskt för att utreda hur stora skadorna blir vid denna form av markberedning. Försöken behövs också för att utreda vilka kostnader metoden innebär i förhållande till andra markberedningsmetoder. Eventuella bieffekter måste också belysas, en positiv bieffekt kan vara att bökningsskador på jordbruksmark och andra markslag i trakten minskar.

Exempel 2: gravar och gravfält

Forntidens gravar och gravfält är känsliga platser. Det är platser som myndigheter i praktiken värderar högre än många andra fornlämningar och därför är det lämpligt att behandla dem extra försiktigt. Forntidens gravar och gravfält har många utseenden beroende på hur gamla de är, det finns ingen anledning att i detalj gå in på hur olika gravtyper ser ut utan beskriver vilka viltvårdsåtgärder man mer generellt kan göra och vilka positiva effekter de kan få. Insatserna kan i praktiken tillämpas i såväl skogsbygd som odlingsbygd.

Gravarna och gravfälten kan lämpligen röjas på sly. De träd som eventuellt står mitt i gravmonumenten bör fällas, varför inte låta dem tjäna som vinterfoder för viltet innan de fraktas bort? Detta blir ett alternativt foder. Enstaka träd i kanterna, eller runt om gravarna kan man lämpligen såga av på ca 2 m höjd. Där placeras saltstenar. Ett par saltstenar i ett område med gravar är inte helt fel. Kombinerar man saltstenarna med utfodring av rådjur ökar man djurmängden på platsen. En ökad djurmängd ökar även betetrycket på floran i området vilket gör att gravarna och gravfälten skyddas från igenväxning.

Eftersom man vill undvika allt för många körningar på gravfält i samband med olika åtgärder kan det vara lämpligt att lämna det ris som blir vid röjningarna. Riset lämnas då inte utspjutt utan samlas i små uppallrade högar som skydd för exempelvis harungar eller småfågel. Rishögarna skall givetvis inte placeras direkt på gravarna utan hellre i kanterna av gravfältet eller mellan gravar. Efter ett par år har riset brutits ner och är då ur vägen samtidigt som det medan det brutits ner gynnat den biologiska mångfalden.

Saltet och fodret lockar fram djur och i kombination med viss röjning av skogen vågar de sig fram i större utsträckning. Mängden avskjutningstillfällen ökar samtidigt som platsen hålls öppen vilket är bra för gravarna. En sak skall man avhålla sig ifrån, man skall inte under några som helst förutsättningar utfodra vildsvin på gravfält. De skador svin kan åstadkomma på gravar kan leda till förelägganden från länsstyrelsen och i värsta fall rättsliga efterspel.

Exempel 3: Torp- och gårdslämningar

Platser där det förr i tiden stått ett torp eller en gård är vanliga ute i våra skogar. På platsen brukar man kunna se en eller ett par husgrunder. Vilket av husen som varit boningshus brukar avslöjas genom spismursröset. Spismursröset är en hög med sten och tegel i mitten eller kanten av husgrunden. Det brukar finnas en hel del stenmurar som omgärdar den gamla inägomarken. Kanske finns det kvar ett par fruktträd och bärbuskar (Lind et al 2001). Marken i närheten av ett torp eller en gård är alltid näringsrikare än den kringliggande marken vilket gör att dessa områden lämpar sig bra för viltvårdsåtgärder i form av viltåkrar. Det höga näringsinnehållet i marken gör att även skogen växer bra vilket skogsbruket använder sig av, men mitt intryck efter att ha ägnat de senaste åren åt stormskadeinventeringar är att risken för stormfällan är betydligt högre på torpen och gårdarnas gamla inägomark än på andra ställen (Häggström & Nyqvist 2007). Detta kan tas som ett motiv att använda den gamla inägomarken till något annat än skogsplantering.

Genom att röja bort en del träd från torp och gårdslämningar släpper man fram ljuset och låter all den vilande florans som finns i marken växa till sig. Det rör sig om många smakliga kulturväxter men även gräs och örter (jfr Emmanuelsson 2003). Eftersom marken är förhållandevis näringsrik blir tillväxten bra. Fruktträd på platsen kan beskäras någon gång emellanåt för att öka mängden frukt. Frukt är alltid uppskattat av viltet. Skulle det finnas gamla träd som en gång varit hamlade är det bra att åter hamla dem. Hamlar man dem när de är lövbärande kan man binda grenarna till kärvar (jfr Slotte 1999). Dessa hängas till tork i området och är ett begärligt vinterfoder för rådjur och älg.

På de gamla åkrarna invid torpen och gårdarna kan man, om de inte är allt för igenväxta, med fördel anlägga viltåkrar med t.ex. midsommarråg. Att åter plantera råg på de gamla tegarna kan ses som en praktisk hälsning till de som en gång i tiden slitit och svettats vid plogen bak en oxe, ko eller häst. Ärtväxter kan vara intressanta att om man vill locka fram skogsfågel, t.ex. ringduvor om kringliggande skog är granplantering. Saltstenar är givetvis bra att sätta i anslutning till torp och gårdslämningar. Många torp- och gårdslämningar har gamla brukningsvägar och stigar som leder fram, detta gör att transporter med traktor och andra terrängfordon underlättar möjligheten att hålla efter foderstationer för exempelvis rådjur eller vildsvin.

En rolig men ganska arbetskrävande viltvårdsinsats är att slå inägomarken med lie eller röjsåg, fortare går det med slätterbalk. Gräset hässjas sedan, är man några stycken som gör det tillsammans är det trivsamt och går fort. Läger man granris på toppen av hässjorna kan dessa stå över vintern som ett matförråd åt rådjur och älgar. Väljer man att slå marken i anslutning till rävjakten kan man få bra avskjutningstillfällen vid vakjakt eftersom räven gärna söker sig till nyslagna gården för att jaga gnagare.

Vid insatser som berör torp- och gårdslämningar kan det vara lämpligt att bjuda in ytterligare en part. Hembygdsrörelsen på landsbygden är i många fall mer intresserad av och engagerad

erade i torp- och gårdslämningar än reguljära fornlämningar, ofta för man bok över bygdens torp och förser platserna med skyltar (jfr Eskilsson 2008).

En plats för möte och förhandling

Domarringar är en fornlämningstyp som består att ett udda antal stenar, oftast sju eller nio, satta i en cirkel. Bevisligen har domarringarna använts som gravar när de en gång byggdes för ungefär 1.500 år sedan. Under medeltiden hade man uppfattningen att domarringarna var gamla tingsplatser där det på varje sten satt en domare. Eftersom antalet stenar var udda och varje domare hade en röst kunde inget fall som drogs till tings bli oavgjort. Hur det egentligen är med den saken kan vi låta vara osagt men i detta sammanhang är det en intressant parallell eftersom jag hävdar att man för att stärka respekten för fornlämningar kan använda dem för förhandling mellan olika intressen.

Kulturmiljövården kan i många fall hävda lagskydd för fornlämningar men som vi sett går det inte i alla situationer. De areella näringarna påverkar i de flesta sammanhang fornlämningarna negativt vilket blir ett problem för kulturmiljövården. De areella näringarna har själva olika problem, ett stort är olika former av viltskador. Dessa kan bero på bete, bökning eller helt enkelt nedtrampning och leder till att sammansättningen av träslag i vårt skogslandskap förändras fort. De areella näringarna bidrar i sig till att fornlämningar skadas, vid vissa typer av insatser är frekvensen nya skador mycket hög. Vi har med andra ord tre olika intressen, kulturmiljövården, skogsbruket och jordbruket, vilka har ett par problem vilka skulle kunna utnyttjas i en förhandling som kan mildra samtliga problem om den sköts rätt. Christer Gustafsson tecknar i sin avhandling en modell för hur sådana förhandlingar kan gå till. Gustafsson utgår från byggnader med högt kulturhistoriskt värde, byggnader kring vilka en förhandling mellan kulturmiljövård, arbetsmarknad och byggbranschen inleddes. I den arbetsmarknadspolitiska situation som rådde under 1990-talet kunde insatser göras för att renovera en mängd viktiga byggnader (Gustafsson 2009). Tankesättet, att olika parter förhandlar intressen kring kulturmiljöer kan användas för att lindra skadeverkningarna på fornlämningar samtidigt som ekonomiska skador i form av skördebortfall och toppbetning kan minska för skogs- och jordbruket. En positiv bieffekt som endast marginellt berörs i detta sammanhang är de jaktmöjligheter som skapas i anslutning till fornlämningarna. Jaktmöjligheterna kan användas av skogs- eller jordbrukaren själv eller säljas som en jaktturistisk tjänst där efterfrågan på tillfälliga jaktmöjligheter ökar i takt med att jägarkåren urbaniseras.

På detta vis kan naturen användas i kulturens tjänst.

Referenser

- Ahlqvist, I, Kjellander, P & Levin, M (1999) *Förebyggande åtgärder för att förhindra skador på jordbruksgrödor, orsakade av tranor och gäss vid Hovran i Dalarnas län under 1999*. Viltskadecenter. (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/forebyggande_atgarder_for_att_forhindra_skador.pdf).
- Aronsson, M (1998) *Skadebilden beträffande fasta fornlämningar och övriga kulturmiljövården*. Skogsstyrelsen meddelande 1998/9.
- Brottsförebyggande Rådet (2007). *Brott under ytan. En undersökning om fornminnesbrott*. Brottsförebyggande rådet rapport 2007:5 (online: http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/mars/brott_under_ytan.pdf).
- Emmanuelsson, M (2003) *Skogens biologiska kulturarv: att tillvarata föränderliga kulturvården*. Riksantikvarieämbetet.
- Eskilsson, A (2008) *På plats i historien: studier av hembygdsföreningar på 2000-talet*. Diss. *Linköping studies in arts and science* 422. Linköping.

- Fröjd, C D & Norman, P (2007) *Uppföljning av skador på fornlämningar i skogsmark*. Skogsstyrelsen Rapport 2007/9 (online: <http://www.skogsstyrelsen.se/episer4/dokument/sks/aktuellt/press/2007/Skaderapport%20fornlamningar.pdf>).
- Gustafsson, C (2009) *The Halland Model. A trading zone for building conservation concerned with labour market policy and construction industry, aiming at regional sustainable development*. Diss. Göteborg.
- Hammarström, T (2004) *Ålgen*. Stockholm.
- Häggström, L (2005) *Landskapsutnyttjande, bete och odling på sydsvenska höglandet under äldre järnålder*. Diss. GOTARC serie B no 34.
- Häggström, L (2008) *Fornlämningar och viltvård*. *Svensk Jakt* 2008:6.
- Häggström, L & Nyqvist, R (2007) *Stormskadeinventering av fornlämningar i södra västergötland*. Skogsstyrelsen internrapport.
- Jaktförordningen (1987:905) (online <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19870905.HTM>)
- Jordbruksverket (2009) *Redovisning av regeringens uppdrag om åtgärder med anledning av vildsvinsförekomst Dnr 39-14151/08* (online: http://www.sjv.se/download/18.2b30f72c121e790f94d80001953/20090624_Redovisning+vildsvinsuppdrag_JD.pdf).
- Karlsson, J (1998) *Försök med stängsel för att förebygga skador av grågäss på växande gröda. Tåkern 1998*. Viltskadecenter. (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/forsok_med_stangsel_for_att_forebygga_skador.pdf).
- Kristiansen, K, editor, (1985) *Archaeological formation processes. The representativity of archaeological remains from Danish Prehistory*. Nationalmuseet, København.
- KSLA (1990) *Röjningsrösen i skogsmark – en nickel till Sydsveriges äldre odlingshistoria*. Kungliga skogs- och lantbruksakademien rapport nr 49. Stockholm.
- Lemel, J & Truvé, J (2008) *Vildsvin, jakt och förvaltning*. Kunskaps sammanställning för LRF svensk Naturförvaltning Rapport 04-2008 (online: http://www.naturforvaltning.se/upload/files/2008_04_Vildsvin%20LRF%2020080602%20lagupplöst.pdf).
- Lind, H, Svensson, E & Hansson, J (2001) *Sentida bebyggelse i arkeologisk och antikvarisk verksamhet*. Riksantikvarieämbetet Projekt Uppdragsarkeologi rapport 2001:2, Stockholm.
- Länsstyrelsen Östergötland (2004). *Var söker gässen föda vid Tåkern?* (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/var_soker_gassen_foda_vid_takern.pdf).
- Regeringen (2008) Regeringens proposition 2007/08:108 En skogspolitik i takt med tiden. (online: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/10/10/11/d1679652.pdf>).
- Riksantikvarieämbetet (1995). *Fornlämningar i jordbruksmark, skador och markanvändning*. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet (2001) *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. Stockholm
- Riksantikvarieämbetet (2002) *Uppföljning och utvärdering av ärenden angående fornlämningar och skogsbruk enligt 2 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* (online: <http://www.raa.se/bok/pdf/rapparendeskog.pdf>).
- Riksantikvarieämbetet (2006) *Studie på skador på fornlämningar i skogsmark*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006:2 (online: <http://www.raa.se/publicerat/9172094311.pdf>).
- Skogseko (2001) *Nya fornlämningar vållar kulturkrock i skogen Skogseko 2001:3* (online: <http://www.svo.se/episer4/templates/SNormalPage.aspx?id=8711>).
- Skogsstyrelsen (2005) *Grundbok för skogsbrukare*. Jönköping.

- Skogsstyrelsen (2007) *Skogsstatistisk årsbok 2007* (online: <http://www.skogsstyrelsen.se/episerver4/dokument/sks/Statistik/gamla-arsb/2000-/Skogsstatistisk%20årsbok%202007.pdf>).
- Skogsstyrelsen (2008) *Miljöanalys – stubbskörd*. (online: http://www.skogsstyrelsen.se/episerver4/dokument/sks/projekt/stubbskord/MA-huvuddokument-Miljöanalys_stubbskörd.pdf).
- Slotte, H (1999) Lövtäkt I Sverige och på Åland 1850-1950 : metoder för täkt, torkning och utfodring med löv samt täktens påverkan på landskapet. Diss. *Acta Universitatis Agriculturae Sueciae Agraria* 236. Uppsala.
- Svenska Jägareförbundet (1993) *Älgen. Djuret – skötseln och jakten*. Spånga.
- Tham, M (2004) *Vildsvin – beteende och jakt*. Stockholm.
- Viltskadecenter (1996) *Hjortdjur och skador på gröda* (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/hjortdjur_och_skador_pa_groda.pdf).
- Viltskadecenter (2006) *Viltbetesåkrar, utfodring och skrämnel – ett försök att förebygga skador på Gröda vid sjön Tåkern i Östergötland* (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/viltbetesakrar_utfodring_och_skrämnel.pdf).
- Viltskadecenter (2009) *Viltskadestatistik 2008*. (online: http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/viltskadestatistik_2008.pdf).
- Wallin, L (1995) Fornlämningar och modernt jordbruk. *Kulturmiljövård* 1994:5.